

CSÚRÖS MIKLÓS

Kongeniális költők

Kálnoky László és Rába György leveleiből

Nem először cserélünk eszmét Kálnoky Lászlóról Egerben. Talán nem kell emléktetnem arra, hogy majd mindig két név szerepelt hozzászólásom címében, például Apor Eleméré és Tandori Dezsőé is, a Kálnokyé mellett. Ezt most szinte mentegetőzősképpen mondom, mert illetlennek tűnhet föl, hogy a száz éve született nagy mester ünneplésekor mást is bevonunk a szakrális körbe. De szó sincs célzatos érdekegyeztetésről; hasonló szemléletű, rokon gondolkodású költők párbeszédéről lesz szó, róluk vagy általuk írt leveleket fogok idézni, eredeti dokumentumokkal hitelesítendő kapcsolatuk egyik-másik mozzanatát. Kálnoky László levelei a Petőfi Irodalmi Múzeumban olvashatók eredetiben, egyet pedig nekem írt Rába György.

Előzőleg tekintsük át röviden Rába és Kálnoky kapcsolattörténetét, két olyan költőét, akiket kivételes ajándékképpen félig-meddig személyes közelségből ismertem. Kapcsolatuk, a korkülönbség ellenére, a kölcsönös egymásra figyelés, tisztelet és szeretet jegyében alakult. Feltűnést keltő korai publikációik a Nyugatban és a Magyar Csillagban jelentek meg. Korai köteteik után felháborítóan hosszú hiátus következett: Kálnokynak 1939 után csak 1957-ben jelent meg új verseskötete (*Lázus csillagon*), Rába pedig 1943 és 1961 között nem jelentkezett saját műveivel. A személyes közeledés kísérletei közben sem hiányoznak: Rába hívta az Újholdhoz a rokon ízlésűnek tartott Kálnokyt, az ötvenes években pedig Kálnoky kínál versfordítást (kiadói szerkesztőként) Rábának: főleg Verlaine-re kapacitálja.

Meghatározó motívuma sorsközösségüknek a tartós kirekesztődés. Besorolásuk az ötvenes évek irodalompolitikájában jóformán azonos volt, a Nyugat harmadik nemzedékét és az Újhold költőit szinte egybemosták, mint a megrekedt polgárok, az „izolált én” (Lukács György) mintapéldányait. Példák sokaságát idézhetjük a valamivel később készült akadémiai irodalomtörténetből, hogy milyen tartósak és kártékonyak voltak ezek az előítéletek. Kálnoky László „kulturált technikájú, de groteszken elégikus, az elszigetelt rossz közérzetét panaszló versei” – ez a *Lázus csillagon* rezüméje. Rába György 1961-es kötete is „az elégikus magányérzés hangulatilag egynemű vallomása, befelé forduló költői én kulturált formával kifejezett fájdalmas töprengése [...]”. Ezek Tóth Dezső szavai, de a koncepció mögött felsőbb irányítású testület egyetértése áll.

Kettejük és sokáig sorolható gerinces társaik esetében azonban a negatív értékelésnél fontosabbnak bizonyult egy döntő erkölcsi, emberi tényező, az ellenállás, az ellentmondás, a megalkuvás-ellenes önmegőrzés belső parancsa. Kálnokytól Hamlet-parafrazisként őrizzük magunkban az emlékezetes vallomást: „Én megvetem e szennyes kacatot, / mellyel rosszra bírjátok rá az embert. / Üzletelésetekben semmi részem. / Szabadon fogok meghalni, s ha már / ellenfél nem lehettem, el nem állok

/ cinkosotoknak...”. (*Hamlet elkallódott monológia*) Rába pedig (Plutarkhoszt idézve az *Előszó a balálhoz* mottójában), majdnem szó szerint ismételve teszi magáévá a szókratészi-shakespeare-i élet- és erkölcsbölcséletet: „Én boldogan halok egyetlen életemben / Csillagomat magasztalom / mert szabad léleknek születtem nem barbárnak / szívemben hellén nap süttöt felhőtlen igazság / nem oktan állatként éltem hanem emberi bölcsességgel / tudtam a nyelven a só is megédesül / a keserű is enyhül a megszokásban”.

Kálnoky és Rába elmélyült, tudós tanulmányokat írtak egymásról, de Rába versben is többször jelzi empatikus érdeklődő odafordulását. Legfontosabb adalék talán a *Madarászok* című vers. Kálnoky László, Pilinszky János, Toldalagi Pál madárként vizionált alakjai bukkannak föl benne egymás után, álomszerű, félig-tudatos lélekállapot derengésében, a személyes érintettség megható koncentrátságában. Emeljük ki a Kálnoky-látomást: „mintha ma látnám éberem Kálnoky Laci / kedvére való falatát őrhelyén lesi / gubbaszt kopott széke gallyán türelmes örvös / légykapó szellemi étke majd csak elébe röpdös / utána kap s máris hízik szemlátomást / nyelt egy csipet tréfát ízes lidércnyomást”. Nem maradhatnak el a vers utolsó sorai sem: „Hogy hiányoztok hajdani madarászok / firtattátok a teremtett s a természeti világot / a földvonzástól elcsapongni űzött vágyatok / egemen színes tüneménnyé kulcsjellé váltatok”. Az elégikus zárlat némileg elfeledteti, hogy a Kálnoky-portréban a szatirikus megfigyelő és leleplező látásmódja, szarkazmusa és groteszk iránti hajlama sem marad észrevétlen.

Kálnoky László emlékének dedikált, *A szilvásgombóc rejtélye* című versét (a Liget kiadta *Közbeszólás* kötetben, ahol a *Madarászok* is megjelent), az álom és az ébredés versei veszik körül: *Az álom törvénye*, *Álmodott valóság*, *Álmomban balesetvesztély*, *Bolondos álom*, *Öregember fölébred*. Az álombeli és az éber nappali világ képei egybeolvadnak, az álom utat nyit a halál, de egyúttal a folytatódó élet képzeteinek is. A Kálnokynak ajánlott vers szervesen illeszkedik ebbe a vonulatba: „az éjszakai tudatködbben halott barátom arca földeregett”. a költő arról álmodik (szorongva), hogy egy posztumusz Kálnoky-verset kell előadnia, „misztiko-groteszk gubancot” fölbontania. Az álom alkalmas lehetőség epikus és irodalomtörténeti emlékek föllevenítésére (közös rádiófelvétel, valószínűleg Lator László társaságában, Babits jellemzése Poe novelláiról, s nem utolsósorban Kálnoky emlékezetes családi címerpajzs-leírása az *Intermezso* című versből). Rába olyan meghökkentő ötlettel fejezi be a költeményt, amely nem idegen Kálnoky *Magánzó*- és *Homálynok*y-ciklusainak groteszkbe hajló epikus humorától: „akkor ráeszméltem a század eleji igazgató / azzal a próbavizsgálóval vette föl még iskolaéretlen korú / nénikémet hány gombócot eszik meg egy ültében / ezután egyéni panteonom homlokzatára / gondolatban másik címerül a kardos törökfős mellé / odaillesztettem a szilvásgombócot”. És itt ne csak a hősies történelmi képzetekkel kapcsolatos (eleve önironikus) Kálnoky-reminiscenciák humorosan satírozott árnyalatát vegyük észre, hanem a *Madarászok* zárlatával való rímelést is. Az „egyéni panteonom homlokzata” alig különbözik attól a szellemi égbolttól, ahol a lenyűgöző kortársak emléke „színes tüneménnyé kulcsjellé” fi-nomodik.

Végül ígéretem szerint három dokumentum következik, Rába György nekem írott levele (Kálnoky Lászlóról szóló könyvem *ad hominem* bírálata), és két levél Kálnoky Lászlótól Rába Györgynek. Az utóbbiakat a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirat-tárában olvashattam el, a könyvtár segítségét itt is megköszönöm.

Rába György levele Csűrös Miklósnak

Kedves Miklós!

1988. 5. 12.

Köszönöm szépen Kálnoky-monográfiádat.

Pályaképed könyv alakban nyomatékosabb elismerést vált ki belőlem. Lelkiismeretesen, a műfaj klasszikus szabályai szerint megszerkesztett és földolgozott mű, vers-olvasatai általában pontosak, gondosan részletezők, előadásmódod világos és célratoró, sőt vonzó, az életút sok mozzanatát pedig igazi kutató munkával tártad föl és illesztetted szervesen a fejlődésrajzhoz. Figyelmed kiterjed a tágabb értelmű szöveggörnyezetre, az irodalmi élet befolyásoló légkörére is.

Mindamellet most is azt érzem, hogy a tárgy még nem érett meg hasonló lélegzetű földolgozásra. Arra gondolok, hogy a magyar irodalomtudományból hiányoznak mind a mával szinkron poétikai tanulmányok, mind a Kálnokyra vonatkozó részletkutatások, melyek a tiédhez hasonló igényű szintézis érvényességéhez szükségesek. Természetesen monográfiád maga is tartalmaz több általánosítható eredményt, így pl. a Kálnoky-versek struktúráira vonatkozókat. (L. 154. o., vagy a felütésekre, ill. a befejezésekre világító, párját ritkítóan finom műhelybemutatókat: 174. o.)

Jóllehet itt is, ott is megfogalmazod a költő ellentétekből épült személyiségéről alkotott képzeteidet, valamint mindazt, ami lírájában is érzékelhető ebből, de ami a költői fejlődés görbéjére is ható Én homogén magját, úgy, ahogy pátosz és groteszk, szenzualizmus és önkínzás, morbiditás és képzelgés valamilyen megfogalmazandó, akár metaforikusan megragadható egységben benne élt, egyszeri arcát megmintázta, s mindez költészettanát folyamatosan formálta, az hiányzik. Végigolvasva azt, amit eddig írtam én holmi Taine-i „uralkodó jellemvonás”-t hiányolok, ami Kálnokyt, de más esetben mást, minden többi pályatársától úgy különböztesse meg, hogy ez a fejlődésrajz minden szakaszában észlelhető legyen. (Hiszek abban, hogy a humán tudományok is kitermelik olyan maradandó törvények fölismerését, mint amelyet a fizikától szoktunk meg.)

Módszertani szempontból nem szerencsés, hogy a könyv verselemzések füzére, mert az olvasó a különben gyönyörűen leírt fák közt bolyong, és nincs rálátása a hegyre, az erdős vonulatokra. Számos részletmegfigyelésed föltáró értékű, pl. az, hogy K. „haszonnal forgatta” az Újhold költőit, – de vajon kiket? Mint ahogy csak Pilinszkyre és Nemes Nagyra vonatkozik, hogy Rilke iskoláját kijárták. Képes és K.

közt semmi poétikai közösség nincs, ami pedig a könyv elején, távlatadasként, kifejtett irányzatokat illeti, ezek nem kapcsolódnak szervesen Kálnokyhoz, említésük nem is mindig indokolt és nem is egyformán árnyalt.

A helyedben több kritikával kezeltem volna mind a költészetelméleti, mind a szakirodalmat. Magamon kezdve, pl. nagyon esetleges megállapításnak érzem már a „parnasszien plaszticitás”-t, amit annak idején szegény Laci nyakába aggattam. Amit pedig Lengyel Balázs a modern magyar líra alapismérvének minősít, nevezetesen a lelki állapot központosító tárgyi ihletét, úgyis mint strukturáló elvet, ez annyira sommás általánosítás, hogy ma már úgy érzem, nem is igaz. Az illető ilyen bölcseségeket reggelizés közben a fehér asztalnál hallott, s ezt is húsz-harminc éve: ez is olyan közhely, ami végül egyetlen egyéni műhelyt sem jellemez.

Remélem, ezt a hosszú szőrözést úgy fogod föl, ahogy kell és érdemes: a baráti őszinteség megnyilvánulásának. Bizonyítsa a hosszú-hosszú levél is, hogy gondolataim kifejtésére időt és energiát szántam, ez pedig egy közvetlen emberi kapcsolat, valamint az építő szándék megnyilvánulásának jele. Máskülönben valószínűnek tartom, s ennek előre örülök, hogy könyved anyaggazdagsága, többértésűsége kedvező kritikai fogadtatásra fog találni, s az én akadémikusokdómsom józan mértékkel a talán használható hozzájárulások közé fog kerülni.

Ismételt köszönettel és baráti szertettel

Rába György

Kálnoky László levele Rába Györgynek

Kedves Gyurkám!

Köszönem, illetve, amit új kötetedről így hevenyészve mondani tudok, kevés is, méltatlan is kötetedhez. Voltaképp hosszabb tanulmányt kellene írni róla, sajnos, nem vagyok esszéíró, mindketten (Marikával együtt) betegek is vagyunk, nincs időm és erőm tanulmányt írni.

Költészeted szerves folytatása a „Rovások”, nem lep meg látványos költői átváltozás bűvészmutatványával. Ehelyett hű maradsz a saját múltadhoz; egyre szorosabban járva körül a megmagyarázhatatlan csodát, amikor az értelmetlen mindenségben érthetetlen módon megjelenik az emberi értelem, mely ráébred életünk végességére és valódi lehetőségeinkre, s feszegeti a felnyithatatlan maghéjat, melyben talán a magyarázat rejtőzik.

Költészeted a magyar költészetben belül egyedüli példa az egzisztencialista líra vegytiszta megvalósítására. A központi főtémát, a létezés rejtélyét, sokféle módon vagy képes körüljárni, ha nem is vagy képes Te sem megtalálni a megoldást, melyért hiába gyötörték elméjüket a legnagyobb filozófusok is.

Igen! Te megtaláltad a problémát, mely az emberi ész legméltóbb próbaköve. Olyan tornát vívsz az ismeretlennel, ahol még a félmegoldás is a legnagyobb dicsőség számba megy. Ehhez az egyszerű lírához képest az enyém túl szétágazó, puritánságodhoz képest az én magammutogatása túl rikító. Legalább is így érzem most, kötetedet letéve, még annak hatása alatt állva.

A viszontlátásig sok szeretettel üdvözöllek, Marika nevében is. Anikónak kézsókjaimat küldöm.

1980. július 28.

Laci

Kálnoky László levele Rába Györgynek

Kedves Gyurkám!

Nagyon megörültem levelednek, melyet Mátraházára küldtek utánam. Ezért válaszolok kissé késedelmesen.

Féltem, hogy „Egy magánzó emlékirataiból” című ciklusomat sokan túl prózainak tartják majd, de leveled s mások szóbeli véleménye megnyugtató az ellenkezőjéről. A ciklus 9 darabból áll, úgy látszik, a „Kortárs” hajlandó lehozni az egészet. Eszerint 1979 áprilisában fog megjelenni az utolsó darab. Sajnos, egy-két témát kénytelen voltam elhagyni, hogy ne sértsem a szereplő személyek utódainak kegyelet-érzését.

A Domokos Mátyással folytatott interjúban, a rímtelenség kérdéséről szólva, én csak utólag számoltam be verseim elrímtelenedéséről. Tehát nem programot közöltem, hanem utólag számoltam be egy spontán folyamatról. „Farsang utóján” című kötetem 50 verse közül mindössze három rímes.

Egyébként egész nyáron beteg voltam. Vírusos szívizomgyulladás kaptam még június vége felé.

Abban reménykedtem, hogy a Mátra jót tesz, de túl szeszélyes és változékony volt az időjárás, s most először szenvedtem emiatt, hogy a hegyi levegő oxigénben szegényebb, mint a budapesti. Holnap, szeptember 20-án utazunk haza.

Most már van telefonom. Száma: 266-250. Ha októberben meg tudsz minket látogatni, örömmel várunk.

Új kötetem anyaga is kész, kb. 1350 verssor. Rónay György emlékének ajánlott „Eltávozók nyomában” c. versemet elküldtem Rónay Lászlónak a „Vigília” számára.

A Babits monográfiát nagy érdeklődéssel várom. Igaz, még csak jövőre jelenik meg, ha most fejezed be.

A viszontlátásig szeretettel ölel

Laci

A levelekhez szakmai kötelességből is lábjegyzeteket szokás hozzáfűzni. (Bár Kálnoky emlékezetesen figurázza ki a filológiai nagyképűséget *A szellem kéjelgése* című szonettben.) Ezért csak annyit jegyzek meg, hogy Rába néhány kifogása *Pokoljárás és bohóctréfa. Tanulmány Kálnoky Lászlóról* című könyvem ürügyén a magyar irodalomtörténet-írás 1980-as évekbeli állapota elleni indulatából is fakadhatott; Mátraházán Kálnoky és Marika a tüdőbetegség és utóhatásai miatt kezeltette magát. Kálnoky leveleiben olyan megállapítások is szerepelnek, amelyeket később befejezett művei ismeretében utólag inkább alkotói szándéknak tekintünk. Az *Egy magánzó emlékirataiból* című ciklus például nem kilenc, hanem tizenegy prózaversből áll, s később megtoldotta őket egy óvatos személyes magyarázkodással is (*Egy magánzó jegyzetfüzetéből*).

Befejezésül két ars poeticából idézek a költőtől, hogy összefoglalják korai és kései korszakát, bizonyítsák a *Lángok árnyéka* előtti és a „magánzó”-korszakban megújult szerep kontinuitását. 1953-ban így fogalmazta meg költői hivatását: „Csak rajta, törd belé fogad / szikláiba a gondolatnak, / és rázd a rozzant rácsokat, / mik mellkasodból megmaradtak,” (*Ars poetica*) – de még az 1980-as évek elején sem hagyta el az az önérzet, hogy „bennem zeng a világ, / ki a világot visszazengem. [...] Talán csak az önmaga titkait kutatni vágyó / mindenségnek egyik kinyújtott csápja volt / az életem, vagy egy haldokló isten / lemondó legyintése, / De ha még emlékezni tudnék, / büszke volnék rá akkor is, / hogy egy enyésző pillanatra / visszazengtem a világ hangjait.” (*Hangok szólítanak/4*)

Kálnoky az önérzetét a kikerülhetetlen halál és a majdnem bizonyos metafizikai vereség tudatában sem föladó ember példája és maradandó költői megszólaltatója.